

ADALÉKOK AZ ÉSZAKI-SZAMOJÉD HANGTÖRTÉNETHEZ:

VOKALIZMUS

AZ ELSŐ SZÓTAGI MAGÁNHANGZÓK*

JUHA JANHUNEN

Ma már általánosan elismerik, hogy azok az elméletek, amelyek az ősi finnugor hangállományról kialakultak, nem szolgálhatnak közvetlenül a szamojéd hangtörténet alapjául /l. pl. DÉCSY UAJb 41.35/. A különböző finnugor "rekonstrukciók", bizonyos szimbólumértékük ellenére /vö. MSZFE. 17, 1. még DÉCSY UAJb 41.207, VÉRTES NyK 72.321/, nem tekinthetők a priori az /esetleg/ megfelelő szamojéd elemek legősibb alakjainak: a szamojéd nyelvtörténet egyelőre csak induktív lehet. Nem szabad azonban elfelejteni az uralisztika egységét: csak akkor kaphatunk hiteles képet az uráli alapnyelvről, ha minden alsóbb szintű nyelvi állapot rekonstruálása is az egész uráli nyelvcsalád figyelembevételével történik.

A szamojéd nyelvek hangtörténeti vizsgálata kétségtelenül teljesebb és, biztosabb eredményekre vezethet, mint a differenciálódottabb finnugor nyelveké /vö. SZABÓ UAJb 41. 322, DÉCSY ibid. 376/. Az újabb szamojéd nyelvhasználat azonban, néhány jelentős, de szűkebb témájú hangtani dolgozat kivételével /pl. HAJDÚ ALH 4.17-/, egyoldalúan a morfológia terére irányult. Így sokszor azt is figyelmen kívül hagyták, amit már az uráli hangtörténet klasszikus alapvető munkái /kül. PAASONEN 1917/ elértek. Ezek a kuta-

* Hálas köszönetem illeti HAJDÚ PÉTER professzor urat, MIKOLA TIBORT, JANURIK TAMAST valamint a JATE finnugor és magyar tanszékének minden munkatársát mindazért a gyakorlati segítségért, amelyben szegedi tartózkodásom alatt /1974.III.1. - VIII.10./ részesültem. - Dr. KERESZTES LÁSZLÓ-nak köszönöm a szövegnek a magyar nyelv szempontjából való átnézését.

tások nagyjában ma is elfogadható képet adnak az ősszamójéd konsonantizmusról, de LEHTISALO már a vokalizmust is rekonstruálta összefoglaló művében /1927/, amelynek értékeit a kritika csak ritkán ismerte el /JOKI UAJb 41.155/ Noha LEHTISALO munkája még korszerű fonológiai értékelésre vár, máig ez maradt a szamójéd magánhangzótörténet egyetlen megbízható forrása, amelyhez képest a későbbi irodalomban található szórványos megjegyzések /pl. STEINITZ 1944, COLLINDER 1960, RISTINEN 1960, VIITSO KS 4, KS 6/ inkább csak visszafejlődést jelentenek. Új szakaszt kezdenek PEKKA SAMMALAHTI kutatásai /1974/, amelyek először teszik lehetővé mai módszerekkel konkrét északi-szamójéd elemek fonológiai rekonstruálását. Most megkezdődhet a különböző alternatív analízisek mérlegelése mind az anyag, mind a módszerek szempontjából.

A rekonstruálásban az egyszerű összehasonlítás módszere elvben minden vizsgált nyelv deskriptív fonológiájának ismeretét tételezné fel. Mivel azonban a szamójédológia rendelkezésére álló anyag nem mindig teszi ezt lehetővé, célszerű kiindulópontnak választani a legbővebben feljegyzett és legrészletesebben leírt szamójéd nyelvet, a /tundrai/ nyenyecet. Nyenyec belső rekonstrukciójával vetendők össze a többi szamójéd nyelv tarka adatai. Ezzel a /LEHTISALO által is használt/ eljárással elérhető a rekonstruált hangrendszerek pontos fonológiai leírhatósága, függetlenül attól, hogyan kell /majd sokoldalúbb anyag mellett/ értékelni a gyengébben ismert rokonnyelvek szinkron viszonyait. A módszer szempontjából fontos kiemelni, hogy az ilyen kiindulónyelv csupán gyakorlati eszköz, semmi esetben sem egy archaikusnak tekinthető kulcsnyelv /pl. a finnugor "kulcsnyelvek" értelmében/.

A funkcionális szemlélet általánossá válása ellenére az uralisztika rekonstruálási gyakorlata még nem teljesen egységes. A szamójéd nyelvek szempontjából is különösen ér-

demes kiemelni azokat a jól ismert elveket, amelyek meghatározzák a minimumrendszer helyzetét:

- (1) A minimumparadigma egységei pontosan azonosíthatók legyenek a maximumparadigma egységeivel.
- (2) A minimumparadigmán belüli disztinkciók lehetőleg maximálisak legyenek.

Ezek az egyszerű elvek lehetővé teszik indokolatlan fonetikai döntések nélkül (2) is az összes szegmentum teljes specifikálását egy egységes /archifonémák nélküli/ paradigma disztinkcióival (1).¹

A következő rövid kísérletben az északi-szamojéd magánhangzótörténet fő vonásait vizsgáljuk. A még sok homályos kérdés részletesebb analizálása /a jelenlegi anyag alapján is/ átértékeléseket tesz majd szükségessé, azonban egy hiányos összkép is sokszor hasznosabb kiindulópont, mint összefüggéstelen részletkutatások.

1. A magánhangzóparadigma

1.1. A nyenyec morfofonemika alapján a magánhangzók mélyrendszere kétféleképpen vázolható:

	/1/ A E O I U ʔ	/2/ A Ä Ę E O Ǫ Ĭ I U Ů ʔ ʔ
hgh	- - - + + -	- - - - - + + + - -
low	+ + - - - +	+ + - - - - - - - + +
lab	- - + - + -	- - - - + + - - + + - -
pal		- + - + - + - + - + - +
tns	+ + + + + -	+ + + + + + + + + - -

A két megoldás lehetősége a nyenyec nyelvnek abból a jól ismert sajátosságából adódik, hogy a CV-szekvenciában a palatalitási csak egyszeresen disztinktív /1. már WICKMAN FUF 33.98-/. Minthogy a felszínen palatalizált mássalhangzók önállóan is előfordulnak /a redukált ʔ eltűnése vagy a mássalhangzók asszimilációja következtében/, palatalis magánhangzók pedig nem, a magánhangzók fonetikai jelenségei gazdaságosan irrelevánsnak tekinthetők (1 = /CV/-/ĈV/). A mélyszinten azonban a palatalizált mássalhangzók csak magánhangzó előtti helyzetben jelentkeznének: ezért itt

lehetséges a korreláció teljes átvitele a vokalizmusra (2 = /CV/-/CV/, vö. még COLLINDER SSUF 1955-1957.96-), ami természetesebbé tenné néhány morfofonológiai váltakozás magyarázatát is /pl. nom.sg./noxo/ 'Polarfuchs': acc. pl. /noxi/ ← ← NOXA : NOXAJ/.

Általában a magánhangzók palatális/veláris korrelációját a szamojédban történetileg eredetinek tartották, legalábbis egyes magánhangzókat illetően /pl. STEINITZ, COLLINDER/. Így a nyenyec nyelv valamelyik korábbi szakaszában /CV/ > /CV/ fejlődést szükséges feltételezni /1. MIKOLA UAJB 41.165-/. Az északi-szamojéd hangtörténet szempontjából a legfontosabb e változás kronológiájának a ki-derítése. A legtöbb kutató még az északi-szamojéd alapnyelvben a /CV/-/CV/ típusú ellentétet tételezi fel /pl. LEHTISALO, RISTINEN/, de ellenkező vélemény is van /SAMMALLAHTI/. A kérdést csak külső tényekkel, elsősorban a nyenyec legtávolabbi északi-szamojéd rokona, a nganaszan alapján lehet megoldani. A hagyományos nézet mellett a következő körülmények szólnak:

(1) Hogy az északi-szamojéd alapnyelvnek abban a szakaszában, amikor minden szókezdő magánhangzó előtt egy protetikusan **n* fejlődött, még voltak külön palatális és veláris magánhangzók, azt az bizonyítja, hogy ennek az **n*-nek kétféle folytatója van a mai nyenyecben: /*n*/ /eredeti mély magánhangzó előtt/ és /*n*/ /eredeti magas magánhangzó előtt/ /1. HAJDÚ ALH 4.53-/.

(2) A mai nganaszan és nyenyec mássalhangzók általános palatalizációs korrelációja határozottan más-más eredetű. Semmi ok nincs feltételezni /SAMMALLAHTIval együtt/ a nganaszban még egy másikfajta fonológiai palatalizáció korábbi létezését, és eltűnését egy kiterjedt neutralizáció révén.

(3) Az északi-szamojéd alapnyelvben volt azonban egy dentipalatális mássalhangzósor (**n*, ?**ɲ*, **j*, ?még mások), amelynek tagjai ma mind a nyenyec, mind a nganaszan nyelv

palatalizált mássalhangzói között szerepelnek. A nyenyec palatalizált mássalhangzóknak csak ezekben az esetekben vannak régi palatalizált megfelelői a nganaszanban /p/. nye *nāwa~nga* C *ńomu* 'Hase', de nye *naxarq~nga* C *nagur* 'drei'/.

Az összehasonlító vizsgálat alapjának tehát csak a palatális/veláris korrelációs magánhangzórendszert (2) lehet választani /a kuriózum kedvéért vö. VIITSO KS 4.169, KS 6.104./.

1.2. A nyílt magánhangzók AA ellentéte a szinkron leírásban a mai nyenyec fonetikának megfelelően csak a palatális/veláris disztinkción alapul. Történetileg azonban, fonetikai adatok híján, szükséges a labiális/illabiális korreláció szereplésének a feltevése is /a maximális disztinkciók elve/: **ǣ*(+lab, -pal)/ **ǣ*(-lab, +pal). Érdekes módon a veláris **ǣ* labiálisságára a nganaszan megfelelők mutatnak, a nyenyec-enyec adatok pedig az illabiális **ǣ* eredeti palatálisságát bizonyítják. A redundancia lehetősége miatt már az alapnyelvben nyelvjárási különbségek lehettek a nyílt magánhangzók viszonyát illetően. Így a nganaszan előzményében az elsődleges disztinkciót a labiálisságban érezhették /**ǣ*(mlab, -pal)/ **ǣ*(-lab, +pal)/, a nyenyec-enyec dialektusban viszont a palatálissági korrelációban volt a primér megkülönböztető tényező /**ǣ*(+lab, -pal)/ **a* -lab, m pal)/.

1.3. A választott nyenyec mélyparadigmában az egyetlen olyan egység, amelynek nem lehet közvetlen megfeleléseket felhozni a rokon nyelvekből, a palatális redukált b. Ez a magánhangzó nyilván a nyenyec nyelv /resp. a nyenyec-enyec alapnyelv/ külön fejlődésének során jött létre, és talán sohasem volt konkrétan realizálódó /felszíni/ fonéma. A mai nyelvben ez a szegmentum akkor tehető fel, amikor (1) a rövid /a/ szókezdő palatalizált mássalhangzó

után következik /pl. *hále-* 'die Haare abwerfen' ← NBLE-/,
(2) a szótag végén vagy mássalhangzó előtt palatalizált
mássalhangzó áll /pl. *pal'* 'dick' ← PLbT, de történetileg
ezekben az esetekben régi denti-palatális mássalhangzó-
ról /és ezeket követő redukált magánhangzóról/ vagy késői
újításokról van szó /pl. a /*há-*/, /*sa-*/, /*ja-*/ szekven-
sekön kívül LEHTISALO (1956) csak egy pár másodlagos /*tá-*/
esetet ismer/. Az északi-szamojéd alapnyelvben tehát ele-
gendő csupán egyetlen redukált magánhangzófonéma feltevé-
se. Mivel ennek a folytatói általában fonetikailag velári-
sak, ez a /redundáns/ tulajdonság eredetinek tartható:
**ā* /a jelölés is redundáns, főleg a későbbi nyelvjárási
**ā* lehetősége miatt/.

1.4. A fentiek szerint, a nyenyec nyelv alapján, az
északi-szamojéd magánhangzórendszert tentatívan a követke-
zőképpen lehet rekonstruálni /vö. pl. RISTINEN 1960.59/:

<i>u</i>	<i>ī</i>	<i>u</i>	<i>i</i>
<i>o</i>	<i>e</i>	<i>ō</i>	<i>e</i>
<i>ā</i>			<i>ā</i>
<i>ā̃</i>			

Hasonló rendszer található pl. a tazi szölkupban /l. pl.
HAJDÚ 1968. 129/: a különbség csak annyi, hogy a különál-
ló redukált magánhangzó helyett a taziban egy harmadik nyílt
teljes magánhangzó van /*ā-a-ä*/ - Az északi-szamojéd magán-
hangzóparadigma 11 egységéből néhány aránylag kevés megter-
helésű volt /pl. **ō*, vö. MIKOLA UAJB 41.168/; ez azonban
nem jogosít fel a rendszer erőszakos csonkítására.

2. Az első szótag magánhangzói

2.1. Az északi-szamojéd magánhangzók a mai nyelvekben
a következő szabályos első szótagi megfelelési sorokat mu-
tatják:

	nye	eny	nga	LEHTISALO	SAMMALLAHTI (I)
*ð	a	o	ð	*a	*ð
*ä	ā	a	o	*o	*o(*a)
*d	[č]ā	e	a	*ā	[č]*a
*e	e	i	a	*e	*e
*e	[č]e	e	[č]a, e	*e	[č]*e
*o	o	o, u	u	*o~*u	*ü
*ø	[č]o	o, u	u	*ø~*u	[č]*ü
*i	i	i	[č]i	*i	*i
*i	[č]i	[č]i	[č]i	*i	[č]*i(*i)
*u	u	u	u	*u	*u(*ü)
*ü	[č]u	[č]u, iu	[č]i	*u	[č]*u(*ü)

Pl.: *ð: nye xan 'Schlitten', E.L Lj.S.Nj.P. kañ~eny C
P T koddō, M kodo~nga C P kanta, T M kəntə <északi-sza-
mojéd *kəntə.²

*ä: nye xāl'a 'Fisch', E.S kāl'a~eny C Ch.kaŕe B.
kare, D Ch. kār^ð K. kārē, T karē, M karē~nga C kōle, P
kole, D kuōllə, kuōllə, T koly, M kōli <*kālā.

*ü: nye hāxarq 'drei', E.S hāha~eny C nehu², L Waj
nəhū', P. nehu, T həxy², M nehu~nga C nágur, P nagur, T
naryp, M nagur <*nākōr.

*e: nye nebt ≈ nābt 'Kopfhaar', E.L Lj. nēpt ~eny
C ito, D Ch. iūtō K. iūtō, L Waj iūtō, M itusa +Px.sg.3.
~nga C ~abta, ~ābta, M nāptə pl., T nēptə <*neptə.

*e: nye tēt 'vier', E. S ēē't ~eny C P teto, T tēto
M tēto~nga C tāta, P tāta (tēta), T tēto, M tēto <
*teqtə.

*o: nye xoba 'Fell', E.L Lj.S.Nj. kōppō ~eny C
kōba, D Ch. kūbā, kūbā, T коба, M kuba ~ nga C kufu, T
куху, M kuho, (-huo) <*kopā.

*ø: nye tōña 'Fuchs', E.S ðōña ~eny C todde, tudde,
D K. tudde, M tude ~ nga C tūnte, D tunte, P tunte-, T тунты
<*təntə.

*i: nye sira 'Schnee; Winter', E.S hiLa ~eny C P
Ch. siir B. sira, D siir ~ nga C siru, T M sürü <*sirā.

*i: nye *šida* 'zwei', E.S. *šida* ~ eny C Ch. *sire* B. *side*, D Ch. *šīdā*, *šīdā* K. *šīdā*, L Waj *šīdi*, P *side*, T *šīde*, M *šize* ~ nga C *šiti*, P T *siti*, M *šiti* < **šitā*.

*u: nye *xun* 'Länge', E.L.S. *kun* ~ eny C Ch. *kuddahā* B. *kuddahae* 'weit', T *кудаха*, M *kudahad* dat.sg. ~ nga C *kunta* 'lang', P *kuntagutani* 'далеко', T *кунтəга* 'ады (куда?)' < **kuntā(-)*.

*ū: nye *šūq* 'Nabel', E.L.P. *šūq* ~ eny C *šū*, D *šū* ~ nga C *kīn*, M *kīn* < **kūn*.

A várható megfelelésektől való eltérések /amennyiben ezek nemcsak jelöléstechnikai ingadozásokon alapulnak/, nagyobbreszt egyszerűen kombinatorikus tényezőkkel magyarázhatók, részben pedig késői sporadikus fejlődések vagy nyelvjárási keveredések eredményeinek tekinthetők. Külön kell vizsgálni a *j, *w végű "diftongusokat" /vö. LEHTISALO 1927. 108-/, amelyekből teljesen új fonémák is keletkezhetnek a mai nyelvek hangrendszereiben. Maguk a szótagvégi félhangzók a leggyakrabban eltűntek, de nyomaik még láthatók tkp. morfofonematikus váltakozásokban, a nyenyecben pl. *tā* /L O *tā*/ ~ *te* /L OP *tē*/ 'Birkenrinde': *tajo* 'Schachtel aus B.' /←TbJ-/; *xāš* 'weggehen': aor.sg.3. *xaja* /←XbJ./; *xā* 'Ohr': acc.pl. *xāwo* ←XAW-/. Ugyanúgy deskriptív adatok szerint néhány diftongus mai megfelelői olyan késon alakultak ki, hogy az erdei nyenyecnek is külön bizonyító értéke van, vö. pl. tundrai *pā* 'Baum' /←PĀ/: acc. pl. *pī* /←PĀJ/, erdei /SAMMALLAHTI 1974b.43-/ *pā*: *pē*.

A "diftongusok" rekonstruálásában a példaanyag csekélyisége mellett a gyakori neutralizációk is okoznak nehézségeket. A legbiztosabban a következő /szótagvégi/ *vj kombinációk tételezhetők fel az északi-szamojéd alapnyelvben:

	nyeT.	nyeE	eny	nga	LEHTISALO
*ǝj	ǝ ɤe	ǝ	i, e	ǝ(j) [ć]	*ai, *oi (*ei)
*ǝj	ǝ ɤe	ǝ	i, e	o(j) [ć]	*ai, *oi, (*ei)
*ǝj	[ć]i	[ć]e	e	a(j) [ć]	*ei (*ui)
*ej	?	?	?	*a(j) [ć]	
*ej	[ć]i	[ć]e	e	[ć]a, e(j) [ć]	*ei (*ui)
*oj	o	o	o, u	[ć]u(j) [ć]	
*ǝj	*[ć]o	*[ć]o	*o, u	[ć]u(j) [ć]	
*uj	u	u	u	[ć]u(j) [ć]	
*uj	*[ć]u	*[ć]u, iu	[ć]u	*[ć]i(j) [ć]	

Pl.: *ǝj: nye xǝw 'Körperseite; Seite', E.S kǝv, L Nj. kǝǝtǝ 'Rippe' ~ eny C Ch. kǝ B. kio 'Seite', P kie 'сторона', kione 'около', T kǝǝ 'ребро', M kǝǝhon 'um' ~ nga C kai, kei 'Seite', M kǝj, T kǝjǝ 'ребро' < *kǝj-wǝ(-).

*ǝj: nye xǝxe 'Geist; Götze', E.L Kis. kǝǝxǝ ~ eny C Ch kaha, haha B. kiho, D Ch.K. kǝǝ ~ nga C kǝika < *kǝjkdǝ.

*ǝj: nye siwa 'Schaufel', E.L P. siǝǝǝ ~ eny C P sea, T сза, M sea ~ nga C kaibu, M kǝjbu < kǝjwǝ.

*ej: nye lejñǝ / < *lejǝ - < / 'mit einer Flamme brennen', lejo 'Flamme' ~ eny C Ch. loiǝǝbo B. loireo 'verbrennen', T lǝj 'пламя' ~ nga C lanǝ'am 'aufbrennen', T ланьны 'светятся', lǝni 'пламя', M lanǝǝ 'egni', lǝniñti pl. 'lángolǝ' < ? *lejñǝ- / ? ~ *lejñǝ - /.

*ej: nye siqiw 'sieben', E.S seǝv ~ eny C P seǝo, L Waj sǝǝ, T сǝ 'одн' '7.', M seǝ ~ nga C saibǝa, P sajbua, T сяǝǝ, M sajbǝ < *sejǝwǝ.

*oj: nye toq 'Decke', E.L Lj. tǝǝǝ, S. tǝj ~ eny T to': nom-acc.pl. +Px.pl.l. тойна ~ nga C tǝi, M ǝu / - < ? ? / < (?) *tojn.

*ǝj: nye ñoja 'Aalquappe', E.L S. ñǝjǝkǝ kat 'Kleiner Alant' ~ eny C Ch. noa B. nuija 'Quappe', D nǝǝia 'Nalim', T ñoja ~ nga ñuñu, T nǝnǝ, M ñuñu < ? *nǝjñǝ

/ʔ ~ *hojnā ~ *hōjnā/.

*uj: nye nu 'Zeltstange', E.L. S.Kis. nū ~ eny C Ch. ũ B. ũdo, T (?) ɲi ~ nga C ũi, P ɲsaɲ 'нарта для шестов', T nūj, M nū <*ɲuj.

*uj: nye tūš 'hineingehen', E.L. Kis. tū^u imper. sg. 2. ~ eny P tūa aor.sg.3., T чуа pl.3. ~ nga ? C tiem 'sich verbergen', ? T тизди 'залесть', тн^uэм, чи^uэм 'вошел я'. M tīdī 'bemenni' <?*tū-j- /valószínű, hogy itt is a *-j- intranzitív morféma fordult elő/.

Az *ij, *ij kombinációk korábbi létezését nehéz összehasonlító anyag alapján bebizonyítani; lehetséges azonban, hogy ezek még a mai nyenyec hosszú í eseteinek egy részében rejlenek, pl. пина/сь/ 'вариться' /ʔ <*pi-ntā-/ , пина/сь/ 'бояться' /ʔ *pij-ntā-/³

A /szótagvégi/ *Vw szekvensekről csak nagyon kevés példa tanúskodik: nye xā 'Ohr', E.S ka ~ eny C Ch. kū B. kō, D Ch. kū K. kō, P T kō ~ nga C P kou, D kuāu, T kōu, M kou <*kāw/? ~ *kōw/ /1. KÜNNAP SFU 9.127-/; nye nad' (н), nadām 'сопли', naduorць 'сморгаться', E.L. Kis.Nj. nātam 'Rotz' ~ eny C Ch. nariɲaro B nadiɲado 'sich schnäuzen' ~ nga C nouɲi^uem id., P nauda 'сопли', M nouð <?*nāwtā- /vö. JOKI UAJb 41. 159/; nye ji 'verstand': nom-acc.pl.+Px.pl.3. ибедо / <JIW-/ , E.S ūi ~ eny C B. bi: bītedo 'denken', M bītud id. <*wiw. A korábbi *uw *uw /talán <*ow, *ōw is/ a mai nyenyec hosszú ū-ban sejt-hető, pl. пур^u (д) 'дымокур' /ʔ <*purōt/, pūr^u 'ржавчина' /ʔ? <*puwr - ha nem *pujr?/.

2.2. A nganaszan vokalizmusról

2.2.1. A nganaszanban az *ā és *ē ellentéte neutralizálódott. Mivel az *ā itt határozottan ajakkerekítéses volt, az *ā/*ē könnyen elfoglalhatta a fonetikailag leg-neutrálisabb nyílt középső állást, > a, vö.pl. M tantāgō 'széles' <tāntō- />nye E.L. Nj.P. tē^uān 'Breite' /; M

tansə 'nemzetség' < *tənsə / > nye tenz/. Csak néhány esetben, *r előtt van a nyenyec *e-nek zárt megfelelője a nganaszban, pl. C séru, seruŋ 'Wittwer, Wittwe' < *serā'- / > nye sera/; C ser, sér 'Eis, Salz', M sɛr < ?*sɛr / > nye serq/.

2.2.2. Az *ø a nganaszban egybeesett veláris párjával, az *o-val. A kevés etimológia hangviszonyai mégis vitathatatlanul igazolják az *ø korábbi fonematikus önállóságát, pl. C kunse 'das Innere', M T loc. kunsɛni < *kønsə / > nye sɔnzə; vö. *ko- > nga ku-/nye xo-, *ku- > ku-/xu-, *kü- > ki-/śu- /.

2.2.3. A labiális mély magánhangzókban / *ā, *o, *u / zártabbá válási tendencia nyilvánult meg /a labiáliság megerősödése következtében?/. A folyamat az *ā / *e > a változással kapcsolatban kezdődhetett az *ā - *a disztinkció kiemelésére. Ehelyett a korábbi *o és *u között kiegyenlítődés történt, így *u ɛ, *o / < *o, *ø / > u, *ā > o, pl. még C múnka 'Klumpffeil' < *munkā / > nye mung/; C múnku 'Föhrenwald', M múnku 'élőfa' < *monkā / > eny C Ch mogga B. mugga, D Ch. muğa, P mugga, T móga, M muga/; P moŋkatatu 'бедный' < *mānkā- / > nye māng 'Mangel' /.

2.2.4. A zárt *i, *u, *ɛ magánhangzóknek a nganaszban általában egységes i /vagy > másodlagos ū/ felel meg. Néhány esetben azonban, labiális mássalhangzó után, az eredeti *i folytatója eltér az *u, *ɛ folytatójától, pl. C bt' 'zahn', P T M bi' < *wut / > nye juq/, de C bē' 'Wasser', P beŋ, T M bi' < *wit / > nye jiq/; C minadā 'Magen' < *mɛn- / > nye miq/, de C méndem 'gehen', T мынсы < *min- / > nye mínz/. Ez arra mutathat, hogy elsődlegesen csak az *u és *i közötti ellentét neutralizálódott / > *ɛ > *i /.

2.2.5. Az eredeti *e fejlődésében a legfontosabb a megelőző mássalhangzó palatalizálódása. A magánhangzó folytatói többérszint szabálytalanul oszlanak meg az a és e között, vö. pl. C tēfa, tafa 'Nagel' / M tēhə, tō-, čəhə / < *tepā / > nye tēb/; C P fealea 'halb', T хелыэ, M hēle

< **pələ-* / > nye *pəla*/. CASTRÉN az *a* előtti palatalizációt a labiálisok esetén a magánhangzó diftongusos írásával /*ea*/ jelöli, pl. még C *feag* 'flache Hand' = M *han* < **pen* / > nye *pəq*/. TERESCSENKO a viszonyokat fonológiaiilag más-
képpen értékeli, *Ca* = T /*Cæ* / /1. JANSZSSR 3.417, MIKOLA NyK 72.61/. Feltűnő, hogy a **ke-* / > **k'a*, **k'e*/ esetre nincs példa: lehetséges, hogy itt asszibiláció történt. Mivel feltehetőleg ez a helyzet a többi északi- /és déli-/ szá-
mojéd nyelvben is /1. PAASONEN 1917.178-/, az északi-szá-
mojéd **ke*-esetek csak külső összehasonlítások alapján a **še*-esetek egy részében sejthetők, pl. C *šalun* 'Schwager'
< ? **kelō-* / > nye *šel* / ~ fgr /SKES s.v./ *käly*. A **ke-*
> *ša*, *še* asszibiláció csak a nganaszan nyelv külön fejl-
lődése során történhetett, mert más esetekben /ahol ve-
larizáció történt/ a **k* megmaradt eredeti magas magán-
hangzó előtt is, pl. C *kana* 'Wieviel' < **kānō-* / > nye
šān/. - A várható párhuzamos **ne* > *na*, *ne* - fejlődésről
is tanúskodhat néhány példa, pl. C *hame* 'Mutter', T *hemy*,
M *hēmīnti* gen. sg.+Px.sg.3. < ? **nemā* / > eny D *ē*, T *ē*, M
ēza +Px.sg.3. ~ nye *neba*/, de általában itt velarizáció
**ne* > **ne* /vagy nyíltabbá válás > **nā*/ > *na* /vagy egysze-
rűen depalatalizáció?/ történt, pl. P *nano* 'настоящий'
< **nenājā* / > nye *nenaj* /.⁴ Ugyanígy a nyenyec *je*-< **we-*
szekvensnek *ba* a szabályos megfelelője a nganaszanban,
pl. M *bārbā* 'gazda' < ? **werwō* / > nye *jerw* /.

2.2.6. TERESCSENKO és MIKOLA anyaga alapján kétség-
telen, hogy a redukált magánhangzó **ō* mint disztinktív
egység megmaradt a nganaszanban /vö. MIKOLA NyK 72.60!/:
CASTRÉN /néhány kivétellel/ és PROKOFJEV tévesen nem kü-
lönböztetik meg az eredeti **ā*/*ē* folytatójától, pl. C P
sāmu 'Mütze', T *cōmy*, M *sōmu* /so-/ < **sāmā* / > nye *sawa*/.
A fonológiai redukáltság azonban már nem jellemző az **ō*
mai nganaszan megfelelőjére, mert hosszú párja is van,
pl. M *sō* 'szív' < **sejō* / > nye *šej*/. Ingadozások az *ō*,

a, o és e között - a négy egység önállóságának ellenére - nem ritkák, pl. C P *tomu* 'Maus', D *tāmŭ*, T M *tāmunku* < *tāmā/- / > eny C Ch. *tómakę* B. *tóbikul*; P *jabtu* 'гусь', M *deptu* < *jǝptǝj / > nye *jabto*; M *tónkǝǝ* 'поясница' < ?*tānkǝtǝ / > nye E.L P. *tšǝǝŋkāt* 'Unterarm'; különösen szembetűnő a *wǝ- > bǝ- fejlődés gyakorisága /disszimilációs delabializáció?/, pl. C *bāra*, *bara* /ā=ǝ!/'Rand', P *bora*, T *bǝpǝ*, M *bǝrǝptǝ* 'szélső' < *wǝrǝ/- / > nye *wār*/.

2.2.7. A szótagvégi *j a nganaszanban a megelőző u / < *u, *o, *ǝ / palatálissá válását okozta. Mivel maga a *j bizonyos helyzetekben eltűnt vagy beolvadt a magánhangzóba, az *uj mai folytatója, az ũ / = C P *ı*, l. CASTRÉN 1854. 7/, disztinktív egységként szerepel, pl. C *kui* 'Löffel', M *kū* < *kuj / > nye *xu* - de vő. C *tui* 'Feuer', P T M *tuj* ~ nye *tu*/. Az új ũ nagyon expanzív fonéma volt és gyakran másodlagosan is keletkezhetett progresszív vagy regresszív asszimilációk következtében, pl. M *sūrū* 'hó', < C *sīru* < *sīru < *sīrǝ / > nye *sira*; C *kunū'am* 'davonlaufen' < *kundǝ-j- / > nye *xuna*-. Az ũ / < *uj / előtti más-salhangzók általában palatalizálódtak, pl. M *ǝū* 'rén zsír-ja' < *tujt / > nye *tuq*/. Szintén palatalizált mássalhangzók keletkeztek minden szótagvégi *j-nek a következő mássalhangzóval való összeolvadásából, pl. M *kaťamǝsa* 'взглянуть' < *kǝjtǝm- / > nye *xǝdamǝ*/. - Az eredeti szótagvégi *w-t a nganaszan, úgy látszik, más északi-szamojéd nyelvektől eltérően megőrizte, vő. még C *mou* 'Erde', M *mǝu* < ??*mǝw ~ *mǝw.

2.2.8. A nganaszanban másodlagosan is keletkeztek diftongusok, főleg az intervokális *j eltűnése következtében, pl. C P *kou* 'Sonne', M *koy* < *kǝjǝ / > nye *xǝje-rq*; C *fiēda* 'Hermelin', P *fiada*, M *hǝǝǝ* < *pijǝ-tǝ / > nye *pīja*, eny M *pīdū*/. Ez a mai nganaszan hosszú magánhangzók-nak is egyik forrása, pl. M *sǝdǝ* 'elsüllyedni' < *sejǝ- / > nye *sejǝ*/. A *Ũ*, *VV* szekvenseknek ez a gyakori komplex eredete pl. a szuffixális fokváltakozás látszólagos bonyo-

lultságát, valamint a hangsúly helyének a szabályait, végső soron a nganaszan "mórási nyelv" voltát magyarázza /1. HAJDÚ UAJb 34.50-, NyK 66.397-/. Néhány esetben, a legkövetkezetesebben eredeti egyszótagú szavakban azonban egyszerű magánhangzónak /általában *o, *ø, *ä/ is lehet diftongus folytatója, pl. C *tū*, *tua* 'Flügel', M *tū* <*toj / > nye to/; C *~oa* 'Thür', T *nua*, M *noa* <*nø / > nye *no*/. E jelenség csak a szinkron viszonyok teljesebb értékelése alapján magyarázható meg.

2.2.9. Ismeretes, hogy a nganaszanok etnikai összetételébe jelentős tunguz nyelvű elemek olvadtak be /DOLGIH SÈSb 1./ . A lexikai átvételeken kívül más nyelvi tények is tanúskodhatnak erről: nem egy nganaszan hangfejlődés lehetséges, sőt legvalószínűbb magyarázata tunguz eredetű hanghelyette ítés feltételezése. A vokalizmusban e szempontból figyelembe veendő pl. az *ä - *e disztinkció neutralizálódása, a *Ce > Ča, Če fejlődés, s talán egyes velarizációs esetek is /*ø > *o stb./.

2.3. A nyenyec-enyec korszak.

2.3.1. A nyenyec-enyec korszakra /nyelvjárásilag esetleg még korábbi időre/ tehető fel az *ä delabializálódása > *a. Ennek megfelelően az *ä itt határozottan magas magánhangzó volt, vö. pl. még nye *šārā* 'binden' ~ eny C Ch. *sešabo* B. *serabo* <*šārð- / > nga M *sarəda*/; nye *šāro* 'Regen' ~ eny C Ch. *sāde* B. *säre* <*šārðjð- / > nga C *sóruan*/.

2.3.2. A nyenyec és az enyec közös alapnyelvében történt feltehetőleg a fontos *CV > *CV változás is. Erre különösen az mutathat, hogy a *k, *ŋ velárisoknak eredeti magas magánhangzó előtt mind a két nyelvben dentális /a *k esetében szibiláns/ folytatói vannak, amelyek keletkezése legtermészetesebben fonológiai palatalizációval />*k', *ŋ' / magyarázható; pl. nye *šāla* 'Armhöhle' ~ eny C Ch. *sešri* B. *səri* <*šal- < /*kal- < /*kälājn / > nga C *kal'in*/; nye *hāmd* 'Horn' ~ eny C Ch. *eddo* B *naddo* <

**nāmtā* < **nāmtā* < **nāmtā* / > nga M *namtā*/, vö. nye *nāmdā* 'sich setzen' ~ eny T *ados* < **nāmtā*- < **nāmtā*- / > nga M *nāmtāda* (no-)/. Az új palatalizált mássalhangzók /a dentálisok esetében/ automatikusan egybeestek az északi-szamojéd alapnyelvből öröklődött dentipalatális sorral. Legkésőbb ekkor differenciálódott mélyfonémaként a palatális redukált b az eredeti **čā* esetekben, pl. nye *nāqmā* 'fassen' < **NbTmā*- ~ eny C *no'abo* < **nāqmā*-.

- A mássalhangzók általános palatalizációs korrelációja megőrződött a nyenyecben, az enyecben azonban nem ritka jelenség a késői nyelvjárási depalatalizáció, pl. nye *šonā* 'Höhle' ~ eny C Ch. *sude* (*sode*) B. *suse* < **šonsā* < **kōnsā* / > nga C *kunse*/; nye *nāwa* 'Hase' ~ eny C Ch. *naba* B. *nāba*, r Ch. *nāba* K *nāba*, L Wai *nāgā* < **nāma* < **nāmā* / > nga C *nōmu*, D *nōmu*, T *nōmu*, M *nōmu* (no-)/.

A depalatalizáció az enyecben nyilván mind a mássalhangzó, mind a magánhangzó minőségétől függően ment végbe. Az adatok arra mutatnak, hogy a mai enyecben megint csak a dentálisoknak vannak palatalizált párjai /pl. PROKOFJEV JaPNS 1.77/.

2.4. Az enyec vokalizmusról.

2.4.1. Palatalizált mássalhangzó után az **a* / < **a*/ és **e* / < **e*/ ellentéte az enyecben neutralizálódott, vö. pl. C Ch. *seḏabo* B. *serabo* 'anbinden' ~ nye *šārā* < **šārā*- / > nga M *šarāda*/; C Ch. *seḏibo* B. *seribo* 'anziehen' / < **-j-ā*- / ~ nye *šerā* < **serā*- / > nga M *šerādi*/.

Az **a*/*e* előtti mássalhangzó a mai nyelvben általában nem palatalizált; a magánhangzó - úgy tűnik - fonetikaileg többé-kevésbé hátul képzett, pl. még C *tenne* 'wenig' ~ nye *tāno* /C *tāno*/ < **tānā*- / > nga P *tana*/; C Ch. *teḏa* B. *tēra* 'Netztafel' ~ nye *tera*, *terā* /C *terā*/ < **terā*, **terā*- / > nga C *tared*/.

A képet azonban a következő tények komplikálják:

1. Néhány eredeti **e* esetében a megelőző mássalhangzó mégis palatalizált, pl. C *tōta* 'morgen' P *tēta*, T *tera*

M *tēta* ~ nye *tehta* < **teptā*-n; a nem-dentális mássalhangzók esetében a palatalizáltság helyett a magánhangzó diftongizálódása fordulhat elő, pl. C *biōmo* 'Fürst', T *биомо* pl., M *bēmo*⁵ ~ nye *jerw* < **wewā* / > nga M *barbā*/.

(2) TERESCSENKÓnál olykor a várható ə [ɛ] helyett ɛ [ɛ] található mint külön fonéma / l. JaNSSSR 3.440/. Más adatokban az ilyen különbség ismeretlen; ha TERESCSENKO jelölése mégis a fonológiai viszonyokat tükrözi, az ɛ differenciálódása nyilván késői újításnak tekinthető, mert az ɛ is mind az **ā*, mind az **e* folytatójaként szerepel, pl. C *teñibo*, *tenneo* 'wissen', P *tenedo*, T *тєнєсь* ~ nye *teñe-*, *teñewā* < **tenā*- / > nga M *tenintim*/; D B. *mē* 'Zelt', L Waj *mē*, P *me*, T *mē*, M *mē* (M ɛ = ə) ~ nye *māq* < **māt* / > nga M *ma* /, vö. C Ch. *fē* B. *fe* 'Baum', D Ch. *φē*, K *φē*, *pē*, L Waj *pōē*, P *pē* gen.sg., T *nə*, M *pehon* loc.sg. ~ nye *pā* < **pā* / > nga M *hā*/.

(3) Az eredeti **nā* kivételesen fejlődött: pl. C Ch. *eddo* B. *naddo* 'Messerschneide' ~ nye *nānd* < **nāntā* / ~ nga C *aita*/; figyelembe kell venni, hogy a B nyelvjárásban az ellentét az eredeti **nā*- és **nā* között a magánhangzó minőségében is tükröződik / > *na*- resp. *ne*-/⁶. Lehetséges, hogy egyes változások nyelvjárásilag már a nyenyec-enyec alapnyelvben, a **CV* > **CV* fejlődés előtt is végbementek, így Ch. **n* > *∅*, B. **ā* > **e* / pl. **nā* > **ne*, de **nā* = /. A kronológiai viszonyok kiderítése és a nyelvjárási keveredések elemzése majd hitelesebb szinkron anyag alapján történhet meg.

2.4.2. Nem-palatizált mássalhangzó után az **e* / < **ɛ*/ zártabbá vált > **i*: ekkor az ellentét az eredeti **e* és **i* között neutralizálódott, vö. pl. C Ch. *kī* B. *kī* 'Blut', P *kīh* ~ nye *xemq* < **kēm* / > nga C P *kām*, T M *kām*/; C B. *kīde* 'trogähnliches Gefäß', P *kīde*, M *kīze* ~ nye *xīdā* < **kītā* / > nga M *kitā* < **kītā*/.

zó mellett az ilyen $i / < *e, *i /$ labializálódott, pl. C Ch. *bû* 'Hund' ~ nye *weq* $< *wen / >$ nga C *bân* /; C Ch. *muro* B *mudo* 'Leber' ~ nye *mid*, *mud* $< mîtô / >$ nga M *mîta* /: ez az eredeti $*e, *i$ és $*u$ közötti neutralizációhoz vezetett, vö. pl. még C *muddute* 'Bart' nye *munoóq* $< /?/*muntôjqsdn / >$ nga C *munduisan*, M *mündüsa* / . A $*Ci / < *Ce, *Ci /$ és $*Ci / < *Ci /$ ellentéte a dentálisok esetén ma is a palatalizációs korreláción alapul. pl. C *nîho* 'Kraft' ~ nye *nixi* $< *nikô / >$ nga C *nika* /; C *hê* 'Messerschafft' ~ nye *hîrq* $< *nir / >$ nga C *hir* / . A labiálisok a $*Ci / < *Ci /$ szekvensben nem okozták a magánhangzó labializálódását, pl. C *mimo* 'eiserne Pfeil' ~ nye *mîrw* $< *mîrwô$.

2.4.3. A redukált $*ô$ általános folytatója az enyecben o , pl. még C Ch. *bôggo* 'Bär', D Ch. *boğgo* /*Boggo*/ ~ nye *wark* $< *wôrkd$. Az eredeti $*Co, *Cö / > *Co$ resp. $*Cö / > *Co$ esetekben váltakozva o és u fordul elő, pl. C Ch. *kû* 'Gefäss' B. *ko* 'Geschirr', T *ko* 'бочка', /маду/ *ky* 'ящик' ~ nye *xorq* $< *kor / >$ nga C *kûr* / . Nem lehetetlen, hogy az $*ô$ és $*o / < *o, *ô /$ közötti ellentét még valahogyan megőrződött volna a prozódikus szinten. TERESCSSENKO a normális $o[o]$ egységen kívül még külön $ô [q]$ fonémát is említ /JaNSSSR 3.440/, de ennek funkcionális helyzete az első szótagban még tisztázatlan: minden esetben itt is csak késői jelenségről lehet szó, vö. pl. C Ch. *mogga* B. *mugga* 'Föhrenwald', D Ch. *muğa*, T *môga* $< *monkâ / >$ nga M *mûnku* /; C Ch. *foga* B *fuga* 'Netz', D Ch. *φûga*, P *φûga*, T *порудъ* 'рыбачить сутьями' ~ nye *ponga*, *pongarô* $< *ponkâ, *ponkô- / < *-â-j- /$.

2.4.4. Az eredeti $*u$ előtt a másodlagos palatalizáció $/*Cu > *Cu /$ a dentálisok esetében megőrződött pl. C *šuddo* 'der aufsteigende Rauch' ~ nye *šun* $< *šuntô < *küntô / >$ nga M *kintô* /; a labiálisok után iu diftongus mutatkozik, pl. C P *biu* 'zahn', T *бивъ*, M *biuw* ~ nye *juq* /E.Pl.S *d'u* / $< *wûq < *wût / >$ nga M *bi* / .

2.4.5. A szótagvégi **j* és **w* félhangzók eltűntek az enyecben. Az **d̥j*, **d̥j* "diftongusokban" a **j* hatása mégis látható a magánhangzóban, amely az eredeti **a/*e* vagy **e* folyatóival esett egybe, pl. C Ch. *té* B. *te* 'Birkenrinde', T *te*, M *te* ~ nye *tā* <**tōj* / ~ nga C *tīe*/; C Ch. *kā* B. *kia* 'Knochenmark', T *kca* ~ nye *xāwa* <**kōjmā* / > nga C *kóaimu*, T *kojmu*/; C Ch. *fū* B. *fu* /pu/ 'Stein', T *pū* <**pōj* / > nga M *h_oalō*/. Lehetséges, hogy a **d̥j* és **d̥j* ellentéte már a nyenyec-enyec korszakban egyenlítőződött ki; szintén neutralizáció történt az **ej* és **aj* között legkésőbb az enyec **ā* > **e* / **ā* > **ē* / fejlődéssel együtt, pl. C *bē* 'Augenwimper', D Ch. *bē* <**wej* / ~ *wējū*/ > nga C *beai*/; C *beddu* 'Seele', D *beddu* ~ nye *jindq* <**wājntōt* / > nga C *baithū*/. - A **kāw* / ~ **kōw* / > eny C Ch. *kū* B. *kō* 'Ohr' példa alapján feltehető, hogy a szótagvégi **w* is hathatott a magánhangzó minőségére.

2.4.6. Az enyecben is másodlagos diftongusok és hosszú magánhangzók keletkeztek intervokális mássalhangzók /itt legtöbbször **w*, **m*/ eltűnése következtében, pl. C *tī* 'Zahn', D Ch. K. *tī*, T *tī* ~ nye *tībā* <**timā* / > nga C M *tīmi*/ - de vö. C Ch. *ie* B *jī* 'Leim', P *jīje*, T *ди*, M *dī* ~ nye *jībā* <**jimā* / > nga *jīmi*, M *dīmi*/ -; C B. *soe* 'Mütze', T *soj* ~ nye *sāwa* <**sōmā* / > nga M *sōmu*/; C *bē* 'Schwestermann' ~ nye *jīj* <**winō* / > nga C *bīn*, *bīn*/. Néhány esetben - ugyanúgy mint a nganaszanban - eredeti monoftongus is diftongizálódhatott, pl. C *tua* 'Flügel', M *tuakuda* dem. ~ nye *to* <**toj* / > nga M *tūō*/; C *tia* 'Renntier', D Ch. *tī*, P *tīa*, T *tīa*, M *tīa* ~ nye *tī*/: *te*-/ <**tē* / > nga M *tā*/.

2.4.7. Az enyecre jellemző elég gyakori szabálytalan hangfejlődéseknek az egyik oka az enyec területnek a nagyobb rokoni népek lakóhelyei közötti fekvése. Bár a közös nyenyec-enyec alapnyelv feltevésének helyessége kétségen kívüli, az enyec nyelvjárások nem ritkán közös fejlődést

mutatnak a nganaszannal /pl. az enyec sporadikus $\text{ʃo} \rightarrow \text{ʃu}$ változás. Ismeretes, hogy a fő enyec nyelvjárások /B., Ch./ egyféle kontinuumot képeznek a nyenyec és a nganaszan között.

2.5. A nyenyec vokalizmusról.

2.5.1. A $\text{*Ce} \rightarrow \text{Ce}$, $\text{*Ci} \rightarrow \text{Ci}$ szekvensekben a magánhang-hangzó eredeti disztinktív velárisága fonetikailag ma is jól érezhető, pl. L O tēmtā 'kaufen' ~ eny C /Ch./ $\text{tidde}^{\text{aro}}$ $\leftarrow \text{*tēmtā-}$ / \rightarrow nga M tamtuda /; L T₅ šijā /asszimilációsan \rightarrow O pešē / 'schmale Stelle' ~ eny C sīha 'Schienbein, Handwurzel' $\leftarrow \text{*sijā}$ / \rightarrow nga C sīku /. A megfelelő palatális $\text{*Cē} \rightarrow \text{Ce}$, $\text{*Cī} \rightarrow \text{Ci}$ szekvensekben a mássalhangzó /fono-lógiai/ palatalizáltsága ezért aránylag gyenge is lehet /l. WICKMAN FU. 33.111-/. - Mivel a nyenyec-enyec alapnyelvben a palatális *kV , $\text{*nV} \rightarrow \text{*k'V}$, *n'V kapcsolatban dentalizáció / $\rightarrow \text{*šV}$, *l'V / történt, a / xV /, / nV / szekvenseknek ma általában hiányoznak a palatális párjai. Kivételesen mégis a labilis kiejtésű / x / és a zárt / i / esetén a fonetikai variáció sporadikus változás révén már újra a palatális szekvens fonológiai differenciálódására vezetett: L Sj. xībē = / xība / 'wer', E.S kīma $\leftarrow \text{*kīma}$; L Sj. xīdē = / xīda / 'Tasse', E.S kīda $\leftarrow \text{*kī i}$; vö. šide- 'aufwecken' $\leftarrow \text{*kitā-}$ / $\sim \text{*kītū} \rightarrow$ eny C Ch. kiriabo B. kideabo ~ nga C kidiema : itt már az alapnyelvben $\text{*i} \sim \text{*ī}$, l. PAASONEN 1917.192-/. - Egyszótagú szavakban, abszolút szóvégen / $\text{*Ce} \rightarrow \text{Ce}$ / $\text{*Ci} \rightarrow \text{Ci}$ változás történt, pl. mi 'etwas zu essen' eny C mī 'was' $\leftarrow \text{*mē}$ / \rightarrow nga C mā 'was' /. Ekkor /e:/i/ morfofonológiai váltakozás is keletkezett, pl. tī 'Renntier' / $\leftarrow \text{*tē}$ /: tenq dat.sg. / $\leftarrow \text{*tē-ntō-n/}$; az /i/ nyilván később a többi egyszótagú alakra is áterjedt, így tiq gen.sg. / $\leftarrow \text{*tē-n/}$, nom.pl. / $\leftarrow \text{*tē-q/}$, timq acc.sg. / $\leftarrow \text{*tē-m/}$; vö.pl. teq 'Sehne' ~ eny C Ch. tī B. tī $\leftarrow \text{*tē}$ / \rightarrow nga C tān / l. LEHTISALO 1927.57-/.

2.5.2. Az $\text{*ā} - \text{*ā}/\text{*ā} \rightarrow \text{*ā} - \text{*a/}$ disztinkció a nyenyecben tiszta kvantitatív ellentétté alakult, pl. wada

'Haken', E. L. P. *Batt* ~ eny C Ch. *bóra* B. *bóda* < *wōtā / > nga M *bōtu* /; *wāda* 'Wort', E. L. P. *βāt* ~ eny C B. *bada* < *wātā / > nga C *buadu*, M *bōdu* (< ?*-η) /. Egyszótagú szavakban mégis a kvantitás-oppozíció neutralizálódott, *ō > ā / vagy *a > a /, pl. L O *tā* "sommer", E. L. P. *ta* ~ eny C *tō* < *tōη / > nga C *tana* /. - Az erdei nyenyecben tudvalevőleg mind a két nyílt magánhangzó /a/ és ā/ metafonikusan zártabbá vált a második szótag /másodlagos/ zárt magánhangzója előtt, pl. tundrai *xājo* 'zurückbleiben': aor.sg.1. *xājidm* = E. L. Nj. *kījjit* / < *-j-ō-tōm / ~ eny M *kajbi* narrat. sg.3. < *kājō- / > nga M *kou* sg.3. /. Ez a késői jelenség más magánhangzókra is kiterjedt /1. LEHTISALO részletes leírását, 1927.43-/.

2.5.3. Az *ōj és *āj "diftongusok" a nyenyecben is már a szótagvégi félhangzók eltűnése előtt egybeestek, de a végeredmény itt új disztinktív egység /ā/ volt. Fonetikailag az /ā/ még megőrizte diftongus minőségét /HAJDÚ stb. jelölése /æe/, pl. L O *tājō* 'Schwanz', E. L. Lj. *tājō* < *tōjwā / > nga M *tōjbu* /. Aszimmetrikus /csak palatalizálatlan mássalhangzó utáni/ disztribúciójánál fogva az /ā/ mégis a legtöbb tundrai nyelvjárásban elvesztette önállóságát, s beolvadt az /e/ fonémába. E neutralizáció feltehetőleg csak az utóbbi évtizedekben ment végbe, de az /ā/ és /e/ közötti ingadozásokról már a korábbi adatok is tanúskodnak, pl. L O *ēōdor* 'nähen', T *ēōdor* ~ eny C Ch. *sāruōdo* B. *sōdurōdo* < *sōjtō-rō- / > nga M *sōtūrōdo* /; L O *xēm* 'Blut', K *xēm* ~ eny P *kīh* < *kēm / > nga C *kam* / 1. LEHTISALO 1927.60-/. - Az eredeti *ej és *aj is egybeesett a nyenyecben, közös folytatója a tundraiban /i/, az erdeiben /e/, pl. még *pīwa* 'Stiefel', E. L. S. Nj. *pīem* ~ eny C *fē*, D Ch. *φe*, Т пээрь 'на обувь', M *pē* pl. < *pājma / > nga C *faemu*, P *fāemu*, Т хуаему, M *hōajmu* /; *nīša* 'Vater', E. S. *nēša* ~ eny C P T M *ese*, D Ch. *ēē* K *eē* < ? *nejsā / < korábbi *ejsā > ? metatetikus

jēsā >nga C P *jase*, T M *dēsī*/.

2.5.4. A mai nyenyec hosszú / \bar{u} /, / \bar{i} / forrásának az **uw* stb., **ij* stb. szekvenseken kívül néhány sporadikus esetben talán a kétszótagú **uw̃*, **ij̃* is tekinthető, pl. х̃убта 'урпо' < ? **χuw̃bta* < **kum̃d̃pt̃ā* /vö. хум' 'заря'?, TERESCSENKO 1956.57//; vö. хубта 'далекий' < **kupt̃ā*. Ugyanúgy főleg deszkriptív fejtegetések alapján feltételezhető, hogy az egyszótagú magánhangzós tövű igékben hosszú magánhangzók keletkeztek a *tō* és a "finítummorféma", **ō* /erről vö.pl. JOKI UAJb 41.158/ összeolvadásából, pl. /RISTINEN UAJb 40.31:/ *tō* 'lake' < **tō*, *tō* 'he came' < **tō-ō*.

1974. IX. 30.

J E G Y Z E T E K

- 1 Noha az archifonémaelméletet általában ki is kerülték az uralisztikában, a maximális disztinkciók elvét mégsem mindig követik. Így pl. az ósfinn második szótag zárt magánhangzóját /a/ deskriptív morfofonemika alapján/ az első szótag félig zárt */e/-jével szokták azonosítani, holott a konkrét adatok nem szólnak a fonológiailag helyesebb */i/ jelölés ellen /vö. E. ITKONEN UAJb 41.212/. Ezzel a magánhangzóilleszkedés szabályát i lehetne egyszerűsíteni: az egész paradigma egyetlen neutrális magánhangzója minden helyzetben */i/ lenne /vö. még E. ITKONEN UAJb 41.86, 110/.

- 2 Ami a konzonantizmust illeti, a rekonstrukciók itt is a késői köz-északi-szamojéd állapotot tükrözik, pl. *kōntō, *ngptō /pro *kōncō, *gptō/. A gégezárhangot / < *t, *s, *k/, ami kétségtelenül már erre a korszakra visszavezethető, a váltakozási esetekben /az egyszerűség kedvéért/ mégis az orális párjával helyettesítettük, pl. *māt /pro *māq: *mātō-/, de *teqtō, *mōqtōt /pro *tettō, *mōktōt/.

- 3 Ebben az esetben kétségtelenül az *āj, *ej "diftongusok" is hangtörténetileg hosszú ī -t eredményeztek a nyenyecben. Mivel mégis a minimális párokon kívül az i és ī szinkron viszonya még tisztázatlan, itt egyelőre az egységes i jelölést használtuk. - Hasonló megoldás a hosszú ī /és ū/ magyarázatára talán egyes nyelvjárások deskriptív morfofonológiájába is alkalmazható, amennyiben pl. /SAMMALLAHTI 1974b.43: nom.sg. ti 'reindeer': acc.pl. tī / < < TIJ < / /vö. JOKI FUF Anz 32.19, WICKMAN FUF 33.110/. E /vagy más/ magyarázat lehetősége miatt a fenti mélyparadigmában a [tns] I - [tns] I /resp. Ū-U/ ellentét hiányzik.

- 4 Hasonlóképpen a *ki- > *gi-, *ni > *hi fejlődés lehetősége egyelőre nem zárható ki, vö. pl. C *hiletem* 'leben', M *hilitim* < ?*nīlā- / ~ nye *jile-*/; C *ilean* dat. 'unter', M *nīlō* < ?*nīlō- / > nye *nīl-*/.

- 5 Talán M *bemo* is fonematikusan *biemo*? - A CV ~ CV szekvensek fejlődését illetőleg érdekes egymással összehasonlítani a szamojédot és a szláv nyelveket; a nyenyec megoldásai az oroszra emlékeztetnek, az enyec pedig sokszor pl. a szlovákkal hasonlítható össze /l. még JAKOBSON *Sel. Writings* I.159-/.

6. A $*\bar{n}āmd > C$ Ch. *naba* B. *ḥaba* alapján fel lehetne tétel-
lezni, hogy a $*\eta\bar{a}$ - és $*\bar{n}ā$ ellentéte szintén megőrződött.
A fentiek szerint mégis valószínű, hogy itt neutralizá-
ció $/ > *ḥa > /$ történt, vö. még C Ch. *eu* 'Kinn' *ewuo*
'Bauckenknochen', B. *ḥanu* ~ $/ ? < /$ nye *nānu*, *ḥānuj* $<$
 $*\eta\bar{a}\eta\bar{a}$ -; T *napā* 'медный' ~ nye *nārawa* 'Kupfer' $< *ḥāramā$
 $/ > nga$ M *nārumā*/. A $*\eta\bar{a}$, $*\eta\bar{ā}$, $*n\bar{a}$, $*n\bar{ā}$, $*ḥa$, $*ḥā$ stb.
szekvens folytatóinak további vizsgálata a konsonantiz-
mus szempontjából is szükséges tkp. azért, mert tud-
valevőleg az $*\eta- > \emptyset$ fejlődéssel párhuzamosan sporadikus
 $*n-$, $*ḥ-$ $> \emptyset$ - esetek is akadnak az enyecben.

Rövidítések

A: nyelvek

E.	= erdei nyenyec
eny	= enyec
nga	= nganaszan
nye	= nyenyec

B: anyag

C	= CASTRÉN 1855.
D	= DONNER - JOKI JSFOu 58/1.
L	= LEHTISALO 1927; 1956.
M	= MIKOLA ALH 17.59-74; NyK 72.59-73.
P	= PROKOFJEV JaPNS 1.5-90.
S	= SAMMALLAHTI 1974b.
T	= TERESCSENKO JaNSSSR 3.363-395, 416-457; SFU 7.285-297.

C: irodalom

- CASTRÉN, M.A. 1854 *Grammatik der samojedischen Sprachen*.
St. Petersburg.
- 1855 *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*. St. Petersburg.
- COLLINDER, BJÖRN 1960 *Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Stockholm.
- HAJDÚ PÉTER 1968 *Chrestomathia Samoiedica*. Budapest.
- LEHTISALO, TOIVO 1927 *Über den Vokalismus der ersten Silbe im Juraksamojedischen*. MSFOu 56. Helsinki.
- 1956 *Juraksamojedisches Wörterbuch*. Helsinki.
- PAASONEN, H. 1917 *Beiträge zur finnischugrisch-samojedischen Lautgeschichte*. Budapest.
- RISTINEN, ELAINE K. 1960 *Samoedic Phonemic Systems*.
Kézirat. Indiana University.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1974a *Kantapohjoissamojedin vokaali-
järjestelmästä*. A Finnugor Társaságban tartott
előadás /1974. III. 15./ Helsinki. / >FUF 41./.
- 1974b *Material from Forest Nenets*. Castrenianumin
toimitteita 2. Helsinki.
- STEINITZ, WOLFGANG 1944 *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*. Stockholm.
- TERESCSENKO, N.M. 1956. *Материалы и исследования по языку
ненцев*. Москва - Ленинград.